

Історичні студії

УДК 947.084(477)

І. М. Власюк –

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у 1920-х роках

*Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії
ЖДУ ім. І. Франка*

У статті досліджено розвиток сільськогосподарської кооперації у Волинській губернії (пізніше – округі, у складі СРСР) протягом 1920-х років, успіхи та проблеми діяльності кооперативів різних видів.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація; Волинь; нова економічна політика; селянство; радянська влада.

Власюк И. Н. Развитие сельскохозяйственной кооперации на Волыни в 1920-х годах. В статье исследуется развитие сельскохозяйственной кооперации в Волынской губернии (позже – округе, в составе СССР) в 1920-е годы, успехи и проблемы деятельности кооперативов разных видов. Сельскохозяйственная кооперация развивалась под влиянием и непосредственным контролем со стороны государственных органов. Волынские кооператоры постепенно вытесняли на рынке частный капитал. Успехами в их деятельности были: увеличение количества обществ и членов в них; прибыльность хмелеводческих кооперативов; примеры удачной хозяйственной деятельности отдельных потребительских союзов. Проблемы в развитии кооперации были связаны с отсутствием соответствующего опыта, финансовых ресурсов и желания определенной части крестьянства быть членами кооперативных обществ. В условиях внедрения политики коллективизации на селе было административное давление со стороны государства на развитие кооперации и недостаточная финансовая поддержка.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация; Волынь; новая экономическая политика; крестьянство; советская власть.

Vlasyuk I. M. The Development of Agricultural Co-Operation of Volyn in 1920th. The development of agricultural co-operation of soviet Volyn during 1920th, the successes and the problems of activity of the cooperative stores is explored in the article. Agricultural co-operation developed under influencing and direct control from the side of public organs. The co-operators gradually ousted a private capital at the market. Successes in their activity it was been: multiplying the amount of the associations and the members; profitability of cooperative stores of hop-growers; the examples of successful economic activity of separate associations of consumers. The problems in the development of co-operation were related to absence of the proper experience, financial resources and desire of certain part of peasantry to be the members of co-operative societies. In the conditions of introduction of policy of collectivization was administrative pressure from the side of the state on development of co-operation and insufficient sponsorship on a mud flow.

Key words: agricultural co-operation; Volyn; new economic policy; peasantry; soviet power.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації набули особливої актуальності на сучасному етапі, коли з'явилася нагальна потреба в осмисленні історичного досвіду її діяльності, особливо в роки нової економічної політики 20-х років ХХ ст. Селянська кооперація, на думку фахівців, – важлива та доцільна форма розвитку аграрних відносин у сучасній Україні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед вітчизняних дослідників цієї теми потрібно виділити таких авторів, як В. І. Марочко, К. В. Філіппов, А. Г. Морозов, І. А. Фареній, В. Є. Паскаленко, Т. В. Оніпко, В. В. Голець, О. М. Дулгерова та ін. [1–6; 13; 16]. Діяльність сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.) досліджував Я. М. Шабала [7]. Однак розвиток її у радянській Волині у 20-х роках ХХ ст. залишається малодослідженим, це питання висвітлено переважно в загальному контексті розвитку сільського господарства України або Волині. Частково проблему досліджували в радянський період, зокрема торкався її Л. Г. Ільчук [8].

Метою статті є дослідження розвитку сільськогосподарської кооперації у Волинській губернії (пізніше – округі, у складі СРСР) протягом 1920-х років, висвітлення успіхів та проблем діяльності сільгосптоваристів різних видів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сільсько-господарська кооперація на Волині до 1917 року мала певні успіхи (особливо в роки столипінської аграрної реформи) та проблеми. Українська дослідниця О. В. Двойнінова відмітила розвиток споживчої кооперації в середовищі селянства Правобережної України, здебільшого у вигляді кооперативних крамниць, що намагалися витіснити монополіста-лихваря [9, с. 16]. На думку Ю. І. Демидас, своїм піднесенням на якісно новий щабель розвитку кооперативний рух на Правобережжі в роки столипінської реформи значною мірою завдячував діяльності земських установ. Однак їхній роботі були притаманні певні недоліки: безсистемність у проведенні кооперативних заходів, брак коштів на їх реалізацію, надмірна опіка тощо [11, с. 18].

На 1922 рік Житомирський та Шепетівський районні союзи сільгоспкооперації об'єднували 129 сільгосптовариств та колективів, маючи у своєму складі 4333 члени (селянські господарства) – 1,4 % усіх селянських дворів губернії. Соціальний склад цих товариств був переважно середняцьким (60 %), незаможні становили до 40 % (партійних членів – 3,6 %). В основу розвитку сільгосптовариств було покладено відновлення колишніх кредитних товариств, організація їх у сільгосптовариства універсальної форми.

Протягом 1923 року (від 1 січня до 1 вересня) кількість сільгосптовариств у Житомирському та Шепетівському районних союзах сільгоспкооперації збільшилася відповідно в першому – від 62 до 84, у другому – від 24 до 45. Сільгоспкооперативи почали виникати тут з другої половини 1922 року і ще не мали відповідного досвіду.

Аналізуючи діяльність сільгосптовариств у 1923 році, важливо зазначити, що загальна сума їхнього балансу була малою; такою ж була загальна сума внесків (3,6 %) та пайовий капітал. Говорячи про характер діяльності цих товариств, слід зазначити, що окремі з них мали млини (3 товариства), черепичні майстерні (2), маслоробні заводи (2), прокатні станції (14), цегляний завод (1), злучні пункти (5) тощо. У 1923 році зростання балансу цих двох районних союзів кооперації відбувалося переважно через збільшення торговельних операцій зі споживчими товарами, за рахунок позик. До того ж уся діяльність їх була неплановною, а спонтанною. Це свідчило про відсутність досвіду роботи, власних капіталів, що дали б змогу розвивати кооперацію більше у виробничому напрямі. Можна сказати, що це був нормальний процес становлення такого роду товариств із погляду їхньої капіталізації. Навіть на думку правління цих союзів, торговельна діяльність була в тих умовах єдино правильною. Важливо відзначити, що процес накопичення власних коштів мав відбуватися по лінії збільшення пайових внесків та кількості членів товариств. Станом на 1923 рік на 1 товариство у середньому припадало 34 члени. Основними видами товарів, якими торгували Житомирський та Шепетівський районні союзи сільгоспкооперації, були: сало, цукор, яйця, зерно, хміль, мука пшенична, будівельні матеріали [11, арк. 31 зв.–33 зв.]. Вже в 1924 році почала виявлятися певна тенденція до спрямування сільгоспкооперації Волинської губернії у виробничу та збутову галузі [12, арк. 269].

Товариства здійснювали низку агрокультурних заходів для розвитку сільгоспвиробництва: 1) вводили багатопільні сівозміни на орендованій землі (до 1050 дес.), створювали показові поля, засівали цукрові буряки (750 дес.), відводили землі під сади (80 дес.); 2) було організовано роботу 4 маслоробних та 1 показового сироварного заводів; 3) організовано 3 зерноочисні пункти та 4 прокатні станції сільгоспмашин; 4) заготовлено на 244 червінці хмільового дроту та стовпів; 183,8 червінця асигновано на закладку 1 дес. хмільника; 5) за сприяння земельних органів відбувалося поширення поліпшеного насіннєвого матеріалу озимих хлібів тощо.

Причинами, що гальмували роботу сільгоспкооперації на Волині, були:

1) падіння цін на сільгосппродукцію; 2) відсутність у селах досвідчених кооперативних працівників та рахівників (про це свідчили невдалі закупівельно-збутові операції); 3) повна відсутність у товариствах обігових коштів та основного капіталу; 4) податкове обкладення (воно було вищим, ніж у приватних торговців, які приховували свої обіги); 5) недостатнє кредитування, особливо довгострокового виробничого кредиту [11, арк. 34–35].

Станом на кінець квітня 1925 року торговельна діяльність селянської волинської кооперації відбувалася за рахунок таких товарів: 30 % – заготовлений нею хміль, 15 % – паливо; 12, 5 % – продукти харчування; 11 % – хліб [12, арк. 246 зв.]. Сільськогосподарська кооперація намагалася в межах дозволених обмежених елементів ринку конкурувати із приватним капіталом, особливо в заготівлі та продажу хмелю і шкір. Так, за допомогою розвитку заготівель шкіри через Центросоюз-

кооперацію та планомірне постачання через неї населенню готової шкіри вдалося суттєво витіснити приватників, які до цього тримали 30 % усього продажу цієї продукції. На 1925 рік сільгоспкооперацією радянської Волині було охоплено вже 47 % хмільового ринку. На заготівлю хмелю волинським кооперативним організаціям (Райсоюз, Окресельсоюз) було відпущено 150 тис. крб кредиту.

Кооперативна торгівля хлібом сприяла розвитку конкуренції та зниженню цін на нього. Наприклад, білий пшеничний хліб коштував 13 коп/фунт у кооператорів, а в приватників – 16 коп/фунт; чорний житній хліб – відповідно 3,5 коп/фунт та 5 коп/фунт [12, арк. 252 зв.–255].

Доходи та видатки районних союзів сільгоспкооперації Волинської округи в 1925 році можна простежити за матеріалами таблиці 1 [12, арк. 266–267].

Таблиця 1

Доходи та видатки районних союзів сільськогосподарської кооперації Волині у 1925 році

Райсоюзи сільгоспкооперації	Доходи (у крб)	У % до обігу	Видатки (у крб)	У % до обігу
Житомирський	204 377	12,5	271 485	16,6
Шепетівський	66 647	13,9	84 808	10,6
Коростенський	40 080	7,3	42 063	8,0

Дані таблиці показують, що в усіх трьох райсоюзах кооперації на 1925 рік видатки ще перевищували доходи. Зрозуміло, що фактично за 2,5 року своєї роботи волинська сільгоспкооперація ще не могла «твердо стати на ноги», це потребувало досвіду та часу.

У цих трьох районних союзах кооперації різним був і відсоток продажу основних товарів, якими вони торгували (на 1925 рік). Наприклад, у Житомирському райсоюзі переважав продаж предметів домашнього вжитку (43,3 %). Також лише цей союз торгував хмелем (10,4 % усіх продаж). У Коростенському та Шепетівському райсоюзах переважав продаж м'яса, молока, масла та меду (відповідно – 21,6 % та 45,1 %). У період від 1924 до 1925 року суттєво збільшилися пайовий капітал цих союзів та власні кошти.

На своєму засіданні від 30 березня 1925 року Губернський кооперативний комітет звернув увагу на питання про спеціалізацію роботи сільгоспкооперації. Універсальні сільськогосподарські товариства, на думку представників цього комітету, більше займалися торгівлею споживчими товарами, однак не охоплювали ще своєю діяльністю таких важливих галузей, як тваринництво, птахівництво, цукробурякосіяння, садівництво [12, арк. 271–272, 277–279].

Значне кількісне збільшення рядів сільгоспкооперації у Волинській губернії спостерігалось вже з 1924 року (див. дані табл. 2) [12, арк. 279].

Таблиця 2

Мережа сільськогосподарської кооперації на Волині у 1923–1925 рр.

Рік	Кількість сільгосптовариств	Кількість членів товариств
1923 (на 1.10)	130	3380
1924 (на 1.10)	238	22 392
1925 (на 1.01)	281	34 183

Станом на 1 січня 1925 року найбільша кількість членів сільгоспкооперації на Волині в середньому на одне товариство була в Коростенському районному союзі (162). Найбільший відсоток кооперування від усіх селянських господарств спостерігався в Житомирському районному союзі кооперації (14 %), а найменший – у Шепетівському (5,4 %). За своїм соціальним складом у Житомирському райсоюзі незаможні селяни становили 29,8 %, середняки – 33,4 %, заможні – лише 2,1 %; у Коростенському – відповідно 59 %, 38 % та 2 % [12, арк. 280–281].

З іншого боку, сучасні дослідники аграрних відносин цього періоду звертають увагу на те, що, починаючи з 1924 р., політика радянської влади щодо кооперації набуває характеру підпорядкування останньої державі [13, с. 138].

Проблемами та перешкодами в розвитку кооперативних хмільників були: відсутність коштів для достатнього кредитування хмелярів; характер та психологія заможних чехів-колоністів (замкненість господарського життя, абсолютна індивідуалізація господарств, певна відсутність інтересу до суспільного життя) [11, арк. 34 зв.].

15 березня 1925 року було організовано Хмільспілку на Волині, яка на початок наступного року об'єднувала 27 хмелярських товариств, дві сільськогосподарські комуни та одну артілю. У її складі

були переважно середняки (55,3 %); незаможні становили 39,1 %, заможні – 5,3 %. Середня сума балансу спілки становила 1 090 585 крб [14, с. 4]. Станом на 1 січня 1926 року хмелярською кооперацією було охоплено вже 65 % кількості усіх таких господарств та 80 % площ під хмільниками. Серед них не було дефіцитних товариств; протягом 1925 року їм удалося отримати чистий прибуток розміром у 102 тис. крб. Власні та пайові капітали цих товариств поступово збільшувалися [15, арк. 7–8]. Збільшення кількості хмелярських товариств відбувалося за рахунок середняцьких та незаможних господарств, які не могли власними силами та коштами обладнати свої хмільники. Важливо зазначити, що Хмільспілка прагнула допомогти незаможним селянам у їх потребах на розвиток хмільників, виділивши для цього зі своїх прибутків 3 тис. крб [14, с. 4]. У протоколі Окружного кооперативного комітету при Волинському окружному виконавчому комітеті від 2 березня 1926 року зазначалося про потребу збільшення довгострокового кредиту для хмелярської кооперації. Також особливу увагу звернено на контроль якості посадочного матеріалу, оброблення ґрунту та спосіб обривання хмелю, з огляду на те, що ці проблеми існували в названих господарствах. Оскільки якість хмелю залежала від правильної його сушки, пропонувалося побудувати 10 парових хмилесушок, виділивши для цього Хмільспілці Волинської округи спеціальний довгостроковий кредит у 80 тис. крб.

Стосовно розвитку фахової насіннєвої кооперації зазначено, що Окресільспілка та Товариство насінництва зовсім не охопили селянських господарств із продукування насіннєвого матеріалу; кволий розвиток збуто-постачальних операцій; наявність різних організацій, які цим керували, що призводило до розпорошення насіннєвих коштів. Визнавалася потреба створення спеціального насіннєвого фонду для розвитку цього виду кооперації на селі [15, арк. 8–9].

Аналізуючи матеріали відповідних засідань Окружного кооперативного комітету, можна помітити, що проблеми, які супроводжували становлення та розвиток різних видів сільськогосподарської кооперації на Волині, були схожими.

Розвиток споживчої кооперації на Волині в роки нової економічної політики мав певні відмінності порівняно із дореволюційним періодом. Так, якщо на 1913 рік у цій губернії було 150 споживчих товариств та 11 192 пайовики, то на початок 1925 року їх кількість збільшилась відповідно до 423 та 60 314. Пайовиками на початку XX ст. були переважно заможні селяни, а на середину 1920-х років ними ставали переважно бідняки і середняки (на це була спрямована відповідна політика радянської влади). Однак пайовий капітал у 1913 році складав 200 900 крб (18 крб у розрахунку на 1 пайовика), а в 1925 році – 93 151 крб (1 крб 54 коп. у розрахунку на 1 пайовика), тобто переважали пайовики із малими доходами. Слід звернути увагу на те, від 1924 року спостерігається швидке зростання цього виду кооперації, що можна простежити на прикладі окремих районних союзів. Наприклад, у Житомирському райсоюзі споживчої кооперації від 1924-го до 1925 року кількість товариств збільшилась від 74 до 145, пайовиків – від 10 700 до 20 500; у Коростенському – відповідно від 40 до 84 та від 4473 до 10 870; у Шепетівському – від 61 до 194 та від 9478 до 28 944. Загалом же по районних союзах відсоток кооперування селянських господарств (споживча кооперація) складав близько чверті їх, а щодо усіх селянських господарств губернії – 16,4 % [12, арк. 284–286].

Певні досягнення у своїй діяльності на 1926 рік досягло у Волинській окрузі, наприклад, Володарське споживче товариство. У ньому підібрали працездатне правління, такий же кадровий апарат, який працював на совість. Усі ці працівники відповідально ставилися до закупівлі та реалізації товарів. Товариство мало належне приміщення для крамниці, що була поділена на п'ять відділів (мануфактурний, галантерейний, бакалійний, залізних виробів та мучний). Зазначалося, що у дні ярмарку крамниця давала прибутку до 2–3 тис. крб; місячний обіг становив до 40 тис. крб. Правління також прагнуло зменшити націнку на товари до 11–12 % на собівартість; виділило зі своїх прибутків 2 тис. крб для пільгового вступу до нього незаможних селян. Отже, як бачимо, успіхи в діяльності споживчих товариств значною мірою залежали від кадрового потенціалу, його бажання працювати в інтересах кооперативу.

Позитивного досвіду набуло, зокрема, і сільськогосподарське товариство «Праця» у с. Троковичах Черняхівського району, яке розпочало свою діяльність у 1922 р., маючи сім членів товариства та мізерний капітал. Станом на 1 червня 1926 року кількість членів збільшилась до 172, а капітал становив уже 7528 крб; чисті прибутки – 2592 крб; націнка на собівартість товарів була невеликою (лише 15 %) [14, с. 2–4].

З наведених вище фактів діяльності різних кооперативних сільськогосподарських товариств на Волині слід виділити те, що вони надавали допомогу своїм членам, особливо незаможним селянам. Зокрема, на це звертає увагу К. В. Філіппов, зазначаючи, що на селі добре знали про допомогу сільськогосподарської кооперації бідноті; у 1926/1927 господарському році незаможні селяни в Українській РСР отримали 51,8 % довгострокових і 48,3 % короткострокових кредитів у кооперації [16, с. 13].

Українська дослідниця Т. В. Оніпко звернула особливу увагу на хлібозаготівельну діяльність споживчої кооперації. Зокрема, вона зазначає, що упродовж 1925 р. відбулося певне вдосконалення цієї ланки та обслуговуючого її апарату; кооператори (в Україні протягом 1924–1925 рр. 4885 споживчих кооперативів заготовляли хліб) намагалися максимально охопити хлібозаготівельний ринок задля виконання державних завдань та усунення з нього приватних заготівельників [13, с. 153].

Загальний товарообіг сільськогосподарської кооперації у Волинській окрузі від 1926 до 1928 року значно збільшився: із постачання у 6,5 разу; зі збуту – у 7 разів [8, с. 138].

Проблеми й досягнення сільськогосподарської кооперації Волині в роки нової економічної політики можна також виявити та проаналізувати на основі публікацій газети «Радянська Волинь».

Так, 2 липня 1926 року в одній зі статей газети повідомлялося про те, що далеко не всюди ще навчилися такі кооперативи господарювати; йшлося і про недбайливе ставлення до кооперативних коштів; слабе охоплення селянських господарств кооперацією і незначну участь у ній жінок як трудівниць та господарниць [14, с. 1]. Проблемами в роботі ревізійних комісій сільгоспооперації були невміння і незнання своєї справи. Це змушувало райспілки надсилати на місця своїх інструкторів [17, с. 3].

У СРСР станом на 1926 рік нараховувалося 25,5 тис. споживчих товариств, 38 тис. сільськогосподарських кооперативів. В Україні 380 тис. селян працювали у сільських кустарних промислах. Найбільш розвинутими серед них були: харчовий (млини, олійні), шевський, кушнірський, деревообробний, виготовлення одягу. У 1926 р. сільська кустарна промисловість мала дати виробів на 253 млн крб (більше половини усієї кустарної продукції). Збутова робота кооперації мала бути спрямована на те, щоб організувати продаж цієї продукції без спекулятивних елементів [14, с. 1].

Не можна не згадати і про молочарську діяльність сільгоспооперації. На 1926 рік Окрсільспілка об'єднувала 15 товариств, що мали молочарські заводи. Вони переробили 268,4 тис. пудів молока (13 % усього товарного молока в районі діяльності цих товариств), виробили 11 тис. пудів масла. Через кооперативні організації було продано 64 % продукції, а 36 % реалізовано на приватних ринках. Наприклад, у середньому за пуд масла товариства одержали по 23 крб 12 коп. Окрсільспілка сприяла удосконаленню роботи цих товариств, зокрема, відкривши при них до 50 злучних пунктів та організувавши дві контрольно-скотарські відділи (для поліпшення годівлі корів) [14, с. 4].

За даними Л. Г. Ільчука, кількість переробленого селянськими кооперативами молока на Волині збільшилася з 560 046 пудів у 1925 році до 1 029 104 пудів у 1927-му [8, с. 137]. На 1929 рік у краї нараховувалося 32 молочарських товариства, дев'ять великих заводів (два з яких було цілком закінчено та механізовано). Невеликих ручних заводів на 1927 рік було 39. Наприклад, солідним підприємством тоді був Новоград-Волинський завод імені 10-річчя Жовтневої революції. У ньому було кооперовано 1500 селянських господарств. На потреби заводу працювало 124 сепараторних пункти. Молочарспілка механізувала його новітньою апаратурою німецької системи «Астра», що за добу виробляла 50 пудів масла (за рік – 10 тис. пудів) [18, с. 11].

Нарада з питань розвитку сільськогосподарської кредитної кооперації 7 вересня 1926 року констатувала зростання довіри селян до цього виду кооперації. Заходами, що намітила нарада, для поліпшення роботи кредитної кооперації на селі, були: 1) своєчасне повернення позик Сільбанку (1/9 усіх кредитів були простроченими); 2) кредитування незаможних селян зі спеціальних фондів (по Україні було виділено понад 2 млн крб); 3) створення пілг при вступі у товариства незаможних селян та позбавлення їх бюрократичної тяганини [19, с. 5].

Станом на 1 вересня 1927 року, наприклад, житомирський Окрсільсоюз кооперації нараховував 43 кредитних товариства (з них сіткових – 23, несіткових – 19, фахових – 1). Протягом року (від 01.09.1926 року до 01.09.1927 року) кількість членів товариств збільшилася від 14 879 до 20 434 (на 37 %). Однак відсоток кооперування до загальної кількості дворів був невеликим – 17 %, а 20 % усіх населених пунктів зовсім не було охоплено кооперацією. Проблемами в діяльності цього союзу були: нерівномірне створення та діяльність сільськогосподарських кредитних товариств по різних

районах та населених пунктах; слабкий фінансово-майновий стан більшості цих товариств; у 23 товариствах був дефіцит платоспроможності; 10 товариств мали нерентабельні баланси; у 16 товариствах мали місце розтрата. Для подолання цих негативних явищ у роботі товариств пропонувалося вжити рішучих заходів щодо реорганізації мережі кредитних товариств, оздоровлення їхнього фінансово-майнового стану. Окремі запропоновані заходи мали вже більше адміністративно-примусовий характер. Наприклад, протягом зимової кампанії планувалося довести кооперування селянських господарств округи до 35 % (з них не менш 50 % мало бути незаможних), провести посилену роботу зі збирання пайових внесків та довести мінімальний розмір паю до 8 крб по всіх товариствах [20, арк. 103].

Кінець 1920-х років позначається також подальшою спеціалізацією в роботі сільгоспкооперації. Так, у Коростенській окрузі в 1928/29 господарському році Окрсільспілка обслуговувала переважно кредитні товариства. Кількість членів у них поступово збільшувалася, однак намічений план виконувався лише наполовину, а зі збільшення пайових капіталів – на третину. Було розмежовано роботу із молочарською кооперацією; хмільову справу було передано Волинському Хмільсоюзу; меліоративну – відповідно Меліосоюзу; створено Окружний насіннеплодоовочевий союз. Кооперування селянських господарств усіма видами кооперації становило 28,2 %. Однією з причин кволого розвитку кооперації на селі в цій окрузі називалося значне зменшення кредитів і спрямування їх здебільшого по лінії колективізації селянських господарств. Зазначалося також, що комітети незаможних селян майже зовсім не займалися справою кооперування, були випадки агітації проти кооперування заможних селян [21, арк. 517–520]. Отже, розвиток кредитної кооперації та інших її видів зіткнувся з низкою проблем, серед яких можна виділити і некомпетентність тих, хто керував цими товариствами, небажання частини селянських господарств приєднуватися до неї, особливо там, де не було суттєвих успіхів у діяльності товариств.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі викладеного вище матеріалу важливо зазначити, що сільськогосподарська кооперація на Волині почала відновлюватися й розвиватися під впливом та безпосереднім контролем із боку державних органів. Значне збільшення кількості сільгосптовариств та їх членів спостерігалось від 1924 року при значній підтримці держави. Волинські кооператори поступово витісняли на ринку приватних власників – це було вигідним для них і відповідало аграрній політиці радянської влади, яка підтримувала їх значними кредитами в цьому напрямі. Волинська сільгоспкооперація періоду 1920-х років мала як певні успіхи у своїй діяльності (збільшення кількості товариств та членів у них; прибутковість хмелярських кооперативних товариств; вдала господарська діяльність окремих споживчих товариств), так і низку проблем, викликаних відсутністю відповідного досвіду, фінансових ресурсів та бажання певної частини селянства бути членами кооперативних товариств. В умовах запровадження політики колективізації на селі дедалі більше відчувався адміністративний тиск із боку держави щодо розвитку сільгоспкооперації Волині та брак належної фінансової підтримки (кредитів).

Потребує подальшого поглибленого дослідження розвиток окремих видів сільськогосподарської кооперації на Волині в 1920-ті роки, зокрема споживчої, кредитної.

Джерела та література

1. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1928 рр.) / В. І. Марочко. – К. : Kots Publishing, 1995. – 224 с.
2. Паскаленко В. Є. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921–1929 рр.): соціально-економічний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. Є. Паскаленко. – Черкаси, 2006. – 20 с.
3. Морозов А. Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / А. Г. Морозов. – К., 1994. – 35 с.
4. Фареній І. А. Український кооперативний рух у період 1917–1920 років (історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І. А. Фареній. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.
5. Голець В. В. Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період непу (20-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Голець. – Х., 2004. – 20 с.
6. Дулгерова О. М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу непу : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. М. Дулгерова. – Черкаси, 2006. – 20 с.
7. Шабала Я. М. Розвиток сільськогосподарської кооперації на Волині у складі Польщі (1921–1939 рр.). Кооперативний союз «Гурт» / Я. М. Шабала // Історіографічні дослідження в Україні. У 2 ч. Ч. 1 / редкол. : В. А. Смолій (голова), Ю. А. Пінчук (відп. ред.). – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13 :

- Україна – Польща: історія і сучасність : зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983). – С. 425–434.
8. Ільчук Л. Г. Соціалістичні перетворення у сільському господарстві Житомирщини (1920–1930 рр.) / Л. Г. Ільчук // Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка. Т. VI. Серія суспільних наук. – Житомир : [б. в.], 1957. – С. 121–157.
  9. Двойнінова О. В. Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Двойнінова. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
  10. Магась-Демидас Ю. І. Кооперативний рух Правобережної України у 1860-ті – 1914 роки : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. І. Магась-Демидас. – Черкаси, 2008. – 20 с.
  11. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. р. 327, оп. 2, спр. 36, 128 арк.
  12. Держархів Житомирської обл., ф. р. 28, оп. 1, спр. 1122, 550 арк.
  13. Оніпко Т. В. Особливості заготівельної діяльності споживчої кооперації України в добу непу (1921–1928 рр.) : монографія / Т. В. Оніпко. – Полтава : ПУЕТ, 2012. – 433 с.
  14. Радянська Волинь. – 1926. – 2 лип.
  15. Держархів Житомирської обл., ф. р. 308, оп. 1, спр. 73, 65 арк.
  16. Філіппов К. В. Сільськогосподарська кооперація України в 20-і роки XX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К. В. Філіппов. – Х., 1999. – 18 с.
  17. Радянська Волинь. – 1926. – 20 серп.
  18. Полонський Б. Молочарська кооперація на Волині / Б. Полонський // Єднання міста з селом. – 1929. – № 4. – С. 10–12.
  19. Радянська Волинь. – 1926. – 10 верес.
  20. Держархів Житомирської обл., ф. р. 277, оп. 1, спр. 98, 179 арк.
  21. Держархів Житомирської обл., ф. р. 449, оп. 1, спр. 26, 798 арк.

УДК 94 (477+438)«1918/1939»:327

Л. В. Бортник –
*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

Механізм здійснення охорони державної межі Корпусом охорони прикордоння на території Волинського воєводства із середини 1920-х до середини 1930-х рр.

*Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії
СНУ ім. Лесі Українки*

У статті проаналізовано особливості становлення та розвитку складного механізму забезпечення Корпусом охорони прикордоння охорони східної державної межі. Він включає систему нормативно-правових актів та практичних дій, які забезпечували особливий рівень безпеки кордону. Охорона кордону нерозривно пов'язана з іншими функціями КОП – боротьбою із диверсіями, контрабандою, зміцненням обороноздатності Польщі тощо, про що повідомлялося ще в основоположних щодо створення КОП документах. При цьому охорона кордону Корпусом охорони прикордоння здійснювалася у співпраці з іншими органами, без чого повний аналіз ситуації на державній межі і адекватна реакція на будь-які порушення були б неможливі.

Ключові слова: Корпус охорони прикордоння, державний кордон, охорона державного кордону, митні приписи, нелегальний перехід кордону, контрабанда, диверсії.

Бортник Л. В. Механизм осуществления охраны государственной границы Корпусом охраны пограничья на территории Волинского воеводства с середины 1920-х до середины 1930-х гг. В статье проанализированы особенности становления и развития сложного механизма обеспечения Корпусом охраны пограничья охраны восточной границы Польши. Он состоит из системы нормативно-правовых актов и практических действий, которые обеспечивали особый уровень безопасности границы. Сама ее охрана неразрывно связана с другими функциями КОП – борьбой с диверсиями, контрабандой, укреплением обороноспособности страны, о чем сообщалось еще в основоположных документах о создании КОП. При всем этом охрана границы